

Robert Hasselbusch

Wystawa czasowa "Taniec wśród mieczów" w Muzeum Więzienia Pawiak

Niepodległość i Pamięć 23/1 (53), 351-356

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Robert Hasselbusch
Muzeum Więzienia Pawiak

Wystawa czasowa *Taniec wśród mieczów* w Muzeum Więzienia Pawiak

Niewielkie buteleczki po lekach z granatowego i brązowego szkła wydobyte z ruin Pawiaka to swego rodzaju świadectwo niesienia pomocy medycznej więźniom oraz funkcjonowania na terenie dawnego więzienia śledczego gestapo dwóch szpitali więziennych. Oba charakterystyczne eksponaty można zobaczyć na ekspozycji czasowej zatytułowanej „*Taniec wśród mieczów. Polski personel medyczny na Pawiaku w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944*”, która od 2 października 2015 roku jest prezentowana w Muzeum Więzienia Pawiak. Projekt został zrealizowany, dzięki dofinansowaniu uzyskanemu z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz z Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego. Wystawa *Taniec wśród mieczów* jest poświęcona lekarzom, pielęgniarkom, położnym, felczerom i członkom kolumn sanitarnych, których heroiczna postawa w *Gefängnis der Sicherheitspolizei Dzielnastrasse 24* przyczyniła się do uratowania życia wielu ludzi.

Polski personel medyczny za pawiackimi murami złożony był z więźniów, jak również tzw. pracowników urzędowych. Osoby w charakterystycznych białych fartuchach starały się wszelkimi możliwymi sposobami, często z wielkim poświęceniem i narażaniem życia, nieść pomoc osadzonym. Tytuł wystawy *Taniec wśród mieczów* został zaczerpnięty ze wspomnień lekarki-więźniarki dr Anny Czuperskiej-Śliwickiej, która tym określeniem scharakteryzowała pełną niebezpieczeństw pracę polskiego personelu medycznego w więzieniu śledczym gestapo.

Ekspozycja czasowa w Muzeum Więzienia Pawiak została udostępniona w Sali reliktyw i grypsów. Nazwa pomieszczenia nawiązuje do jego zwyczajowego przeznaczenia. Na co dzień w tej części muzealnej są prezentowane elementy wyposażenia więzienia wydobyte z jego ruin, takie jak: metalowe fragmenty łóżek, drzwi czy kraty. Są tu także odtwarzane przykładowe grypsy, czyli konspiracyjne listy wysłane z Pawiaka. Założeniem tej ekspozycji czasowej było jej wkomponowanie w istniejące urządzenie Sali reliktyw i grypsów, dlatego formę przekazu wystawy *Taniec wśród mieczów* stanowią częściowo transparentne płyty plexi PMMA, na których znajdują się wydruki fragmentów wspomnień byłych więźniów oraz materiał ikonograficzny, traktujący o pawiackim personelu medycznym oraz o obu szpitalach więziennych. Fotografie przedstawione na planszach to między innymi: zdjęcia osobowe i zbiorowe, konspiracyjne listy oraz różnego rodzaju przedmioty osobiste i rysunki wykonane przez więźniów. Zastosowanie częściowo transparentnych płyt, przymocowanych do ścian i obramowania, oraz odpowiednie oświetlenie sali powodują, że zza plansz przenikają cienie reliktyw dawnego Pawiaka.

Fabula wystawy *Taniec wśród mieczów* jest podzielona na pięć części zatytułowanych: „Szpitale więzienne”, „Leczenie”, „Konspiracja”, „Dzieci” oraz „Sylwetki”. Są to zagadnienia, które kształtowały działalność pawiackiej służby medycznej. Całość uzupełniają „Wprowadzenie” oraz „Epilog”.

Na wstępie, w sposób ogólny są przedstawione założenia oraz zarys wystawy poświęconej polskiemu personelowi medycznemu na Pawiaku. Wrażenie wywołują przytoczone dane szacunkowe obejmujące blisko pięć lat funkcjonowania pawiackich szpitali: 76 000 porad ambulatoryjnych, 299 000 zabiegów i operacji czy 40 000 porad dentystrycznych. Liczby ukazują ogrom pracy i poświęcenia, które były udziałem osób wykonujących funkcje sanitarne.

W części pierwszej – „Szpitale więzienne” – dowiadujemy się między innymi o usytuowaniu i wyposażeniu obu placówek szpitalnych. Poznajemy, jak funkcjonowały szpitale oraz jak były odbierane przez ogół osadzonych. Oddaje to przytoczony na wystawie fragment wspomnień Zbigniewa Tomaszewskiego, członka konspiracyjnego Związku Walki Zbrojnej i przez ponad dwa lata więźnia Pawiaka:

Na terenie szpitala czułem się zawsze, jak gdybym znalazł się w zupełnie innym środowisku. Wokoło otaczali mnie ludzie bez reszty oddani sprawie niesienia pomocy więźniom, ludzie, którzy nie tylko spełniali swój obowiązek jako lekarze czy personel sanitarny, ale również jako żołnierze, stojący na bardzo odpowiedzialnym i ryzykownym posterunku¹.

We fragmencie wspomnień Tomaszewskiego podkreślona jest podwójna rola członków pawiackiego personelu medycznego, którzy nieśli pomoc sanitarną więźniom, ale także byli zaangażowani w prowadzoną za więziennymi murami działalność konspiracyjną. O pierwszej z tych powinności opowiada część wystawy zatytułowana „Leczenie”. Poznajemy dolegliwości i choroby, na które cierpieli więźniowie, a które były wyzwaniem dla osób w białych fartuchach. Szczególnie w pamięci zapadają historie pułkownika Kazimierza Stamirowskiego oraz dziewiętnastoletniej Marii Mackiewicz. W obawie przed zdradą tajemnic konspiracyjnych w czasie przesłuchań na gestapo, oboje usiłowali popełnić samobójstwo w pawiackiej celi. Na szczęście zostali odratowani przez więziennych lekarzy.

Członkowie polskiego personelu medycznego na Pawiaku nie tylko leczyli osadzonych, ale również prowadzili działalność podziemną. Na wystawie ta druga ich powinność została ukazana w części zatytułowanej „Konspiracja”. Więźniarka Irena Lipińska, przez blisko rok osadzona za pawiackimi murami, wspomina między innymi:

Głównym ośrodkiem konspiracji więziennej był szpital. Poza normalną swoją funkcją leczenia szpital utrzymywał kontakty ze światem zewnętrznym, męskim Pawiakiem i z komisarką Serbii. Była to koronkowa robota².

Oba funkcjonujące na Pawiaku szpitale więzienne stanowiły ośrodki zorganizowanej działalności konspiracyjnej. Wymagające nie lada odwagi i niezwykle ryzykowne kontaktowanie więźniów czy

¹ Z. Tomaszewski, *Na Szucha i za murami Pawiaka (20 I 1942 – 30 VII 1944)*, [w:] *Wspomnienia więźniów Pawiaka (1939–1944)*, red. Stanisław Płoski, Warszawa 1964, s. 78

² I. Lipińska, *Szczęście nie opuszczało mnie i na Pawiaku (16 V 1942 – 25 III 1943)*, [w:] *Wspomnienia ...*, s. 296–297.

przemycanie grypsów to tylko niektóre z czynności będących udziałem osób w białych fartuchach. Ekspozycja *Taniec wśród mieczów* przedstawia jak sprawny i szeroki był zakres działalności siatki podziemnej tworzonej przez członków polskiego personelu medycznego.

W części zatytułowanej „Dzieci” została przedstawiona opieka nad najmłodszymi więźniami Pawiaka, którzy przychodzili na świat w szpitalu więziennym bądź trafiali do celi wraz z aresztowanymi rodzicami lub w ich zastępstwie, jako zakładnicy. Na wystawie poznajemy między innymi Jerzego – synka Stanisławy Pleciak, jednego z pierwszych urodzonych na Pawiaku dzieci czy Jana – dwumiesięcznego chłopca osadzonego w więzieniu wraz ze swoją matką Janiną Heybowicz. W sumie za pawiackimi murami odbyło się około 25 porodów, wśród których była również ciąża bliźniacza. Więźniarka Maria Rutkiewicz urodziła chłopca i dziewczynkę – Jasia i Małgosię. Ekspozycja ukazuje nam jak osoby wypełniające funkcje sanitarne troszczyły się i usiłowały ocalić matki wraz z dziećmi.

Sprawne funkcjonowanie obu szpitali więziennych, niesienie pomocy medycznej czy zaangażowanie w pracę konspiracyjną wymagało odpowiedniej koordynacji działań polskiego personelu medycznego. W części zatytułowanej „Sylwetki” zostały zaprezentowane biogramy czworga osób, które stały na czele przyszpitalnej siatki konspiracyjnej. Do wspomnianego grona należeli: dr Zygmunt Śliwicki, dr Anna Czuperska, dr Anna Sipowicz-Gościcka i dr Felicjan Loth. Poprzez fragmenty wspomnień, na przykład Heleny Agnieszki Biegańskiej, dowiadujemy się, jacy ludzie tworzyli kierownictwo pawiackiej konspiracji: „Dr Czuperska, w moim pojęciu, łączyła w sobie cechy mocnego człowieka, doskonałej konspiratorki z łagodnością i szlachetnością kobiecą”³.

Na zakończenie, w części zatytułowanej „Epilog”, zostały przybliżone ostatnie, wyjątkowo tragiczne dni pracy personelu medycznego oraz funkcjonowania obu szpitali więziennych. Miało to miejsce podczas likwidacji Pawiaka oraz egzekucji bądź wywózki więźniów osadzonych za jego murami.

³ H. A. Biegańska, *Moja praca w kolumnie sanitarnej i więziennej komórce konspiracyjnej (31 X 1942 – 1 X 1943)*, [w:] *Wspomnienia ...*, s. 95.

Obok plansz z tekstem oraz fotografiami, wystawę *Taniec wśród mieczów* tworzą również dwa stanowiska multimedialne: audio-video oraz audio. Pierwsze z wymienionych to 46-calowy monitor, na którym jest odtwarzana sekwencja filmowa poświęcona szpitalom oraz zatrudnionemu w nich personelowi. Została ona zrealizowana z fragmentów wspomnień byłych więźniów nagranych w ostatnich latach, między innymi przez pracowników Muzeum Więzienia Pawiak. Wśród dwunastu relacji, które wykorzystano przy realizacji sekwencji, znajdują się na przykład wspomnienia Marka Dunin-Wąsowicza. Opowiada on o swoim pierwszym kontakcie z personelem medycznym i konspiracją więzienną w trakcie wizyty u dentystki dr Anny Sipowicz-Gościckiej. Wówczas to, pozorując borowanie zęba i nie zważając na stojącego w pobliżu gestapowca, pani doktor ukryła gryps w ligninie i włożyła jako opatrunek do ust pacjenta. Zgodnie z nakazem lekarki Dunin-Wąsowicz wyjął zawiniątko dopiero w celi i ku swojemu zdziwieniu zobaczył list od matki więzionej na Serbii.

Drugie stanowisko multimedialne stanowi punkt audio, gdzie jest odtwarzana sekwencja dźwiękowa stworzona na podstawie fragmentów nagrań radiowych zrealizowanych w latach 60. XX wieku. Zostały one pozyskane z archiwum Polskiego Radia oraz Narodowego Archiwum Cyfrowego. Wśród odtwarzanych materiałów znajdują się między innymi fragmenty wspomnień członków pawiackiego personelu medycznego. Na przykład niezwykle interesująca relacja dr Felicjana Lotha traktuje o wywoływaniu wśród więźniów tyfusu w celu dezorganizowania pracy gestapo i ułatwiania osadzonym ucieczki.

Uzupełnienie fabuły wystawy *Taniec wśród mieczów*, przedstawianej na planszach oraz w sekwencjach filmowej i radiowej, stanowią oryginalne narzędzia medyczne oraz lekarstwa z pierwszej połowy XX wieku. Wprawdzie nie są to przedmioty wydobyte z pawiackich ruin, ale ich prezentacja na ekspozycji jest ważnym suplementem całego przekazu. Wśród opisywanych rzeczy rzucają się w oczy między innymi, odrestaurowane, umywalka i szafka lekarska. W tej ostatniej można zobaczyć przykładowo maskę eterową, drewniany stetoskop, strzykawki szklane i igły iniekcyjne różnych rozmiarów, hemocytometr, wzierniki ginekologiczne oraz nici i haki chirurgiczne. Ponadto są lekarstwa, jak choćby: adrenalina czy preparat wapna. Narzędzia

medyczne oraz lekarstwa znalazły się na wystawie dzięki uprzejmości: p. Danuty Jezierskiej z Kostrzyna Wielkopolskiego, Działu Zbiorów Specjalnych Głównej Biblioteki Lekarskiej oraz Towarzystwa Marii Skłodowskiej-Curie w Hołdzie.

Wystawie poświęconej personelowi medycznemu towarzyszy katalog zatytułowany *Lekarze Pawiaka*. Publikacja stanowi rozszerzoną wersję fabuły udostępnionej na planszach wystawienniczych. Ponadto zawiera krótkie biogramy osób pojawiających się na wystawie, stenoqramy sekwencji filmowej i radiowej oraz zdjęcia narzędzi medycznych.

Ekspozycja *Taniec wśród mieczów* oraz towarzyszący jej katalog powstały jako uzupełnienie publikacji pod tym samym tytułem, która ukazała się na początku 2015 roku. Wspomniana książka została uhonorowana Nagrodą Klio 2015 w kategorii *varsaviana* na ubiegłorocznych Targach Książki Historycznej.

Wystawa *Taniec wśród mieczów* będzie prezentowana w Muzeum Więzienia Pawiak do 30 września 2016 roku. Ekspozycja oraz towarzyszący jej katalog są dostępne w dwóch językach – polskim i angielskim.

Robert Hasselbusch